

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ПРИБУТКУ ПРИРОДНОГО МОНОПОЛІСТА

Розкрито зміст та значення прибутку, як важливого показника фінансово-економічної діяльності природного монополіста. Охарактеризовано чинники, які впливають на формування прибутку природної монополістичної структури.

Ключові слова: природна монополія, прибуток, чинники впливу на прибуток, чинники макросередовища, економічний прибуток, бухгалтерський прибуток, облік прибутку, ціна (тариф) монополіста.

Avgustin R. R.; Saprika O. B.; Galazyuk N. M.

MECHANISM OF FORMING OF INCOME OF NATURAL MONOPOLIST

Maintenance and value of income is exposed, as an important financial and economic performance of natural monopolist indicator. Factors which influence on forming of income of natural monopolistic structure are described.

Keywords: natural monopoly, income, factors of influence, on an income, factors of macroenvironment, economic earnings, accounting earning, account of income, cost (tariff) of monopolist.

Вступ. В умовах ринку важливою метою діяльності природного монополіста є отримання прибутку, оскільки він веде свою діяльність на засадах господарського розрахунку. Водночас більшого значення надається принципам самоокупності та самофінансування. Це значною мірою визначається ліквідацією державної фінансової безплатної підтримки. Тому роль прибутку як невід'ємної умови забезпечення самофінансування стрімко зростає. Отже, ринкові відносини значною мірою посилюють фінансову відповідальність природних монополій за результати їх діяльності.

Виходячи з таких передумов, в управлінні діяльністю природного монополіста, на наш погляд, необхідно акцентувати увагу як на самій категорії „прибуток”, так і на загальних результатах його фінансово-економічної діяльності. Дослідженню теоретичних проблем прибутковості природних монополістичних структур присвячені наукові праці і розробки багатьох вітчизняних та російських учених, таких як Белоусова Н., Бутиркін А., Борисенко Г., Бодрова В., Венгер В., Галиця І., Городецький А., Жаліло Я., Колганов А., Кривуцький В., Френзель А., Цапелік В., Чумакова Я., Юданов А. та ін. Однак, складність та багатогранність обраної проблематики дослідження лишили поза увагою вплив на формування та розподіл прибутку монополіста низки чинників перехідного періоду.

Метою дослідження є визначення основних чинників та механізму формування прибутку природної монополістичної структури в умовах транзитивної економіки.

Згідно з класичною економічною теорією, прибуток є головною метою фінансово-економічної діяльності будь-якого підприємства. Адже, максимізація прибутку окремим суб'єктом господарювання, як стверджував А. Сміт, веде до максимізації всього суспільного добробуту. Ця мета була чітко сформульована французьким економістом А. Курно і набула подальшого розвитку у працях представників неокласичної школи. Її реалізація забезпечувалася шляхом досягнення рівності показників граничного доходу і граничних витрат підприємства. Однак, згодом це формулювання головної мети діяльності підприємства було піддано критиці, оскільки було доведено, що максимізація прибутку не гарантує економічного розвитку підприємства. Так, отриманий високий прибуток може бути повністю витрачений на поточне споживання. В результаті цього підприємство буде позбавлене основного джерела формування власних фінансових ресурсів для майбутнього розвитку. Ми вважаємо, що для забезпечення процвітання підприємства, головною метою його діяльності має бути не максимізація прибутку, а максимізація добробуту власників підприємства, що отримує конкретний вираз в максимізації його ринкової вартості. Такий показник для природних монополій має за мету, насамперед, створення сприятливих передумов для залучення інвестицій.

Разом з тим, не можна недооцінювати роль прибутку у фінансово-господарському розвитку підприємства, адже і надалі вважається, що прибуток – це певний двигун ринкової економіки, який впливає на рівень використання ресурсів та їх роз-

поділ серед альтернативних користувачів. Оскільки прибуток є інтегрованим показником, то на нього впливають усі чинники діяльності природного монополіста, які перебувають у прямій залежності від макро- і мікроекономічного середовища (рис. 1).

Правові чинники передбачають вплив на фінансово-економічну діяльність природних монополій нормативно-правового поля, методів державного регулювання їх діяльності тощо. Природні фактори характеризуються екологічною ситуацією

Рис. 1. Чинники впливу на результати діяльності природних монополій

До чинників макроекономічного середовища належать:

- економічні;
- політичні;
- правові;
- природні;
- науково-технічні;
- соціально-культурні.

Ці чинники характеризують макроекономічну ситуацію в державі та регіоні і на них природний монополіст не може безпосередньо впливати. До економічних чинників належать: рівень і зміни доходів населення, інфляція, стан та розвиток вітчизняного виробництва, податкова система. Основним політичним фактором є політична стабільність у країні.

в країні, наявністю ресурсів, необхідних для надання комунальних послуг природними монополіями. Розвиток науково-технічного прогресу забезпечує економічне зростання та добробут населення держави. Не менш впливовими на результати діяльності природних монополій є соціальні показники, які характеризуються рівнем добробуту та рівнем задоволення фізіологічних і раціональних норм споживання.

Чинники мікроекономічного середовища відображають діяльність самого природного монополіста. Вони поділяються на дві групи:

- техніко-економічні;
- комплексні.

Техніко-економічні чинники визначаються характером і умовами формування результатів діяльності монополіста. Сюди відносять: обсяг виробництва комунальних послуг; тариф за одиницю послуг; собівартість одиниці комунальних послуг. Таким чином, виділяють три узагальнюючі техніко-економічні чинники: обсяговий, ціновий, собівартісний.

Система комплексних чинників характеризує вплив певних тенденцій розвитку економіки на фінансово-економічні результати діяльності природного монополіста. Вони діють не самі по собі, а через окремі техніко-економічні фактори. Цей вплив може здійснюватись одночасно через кілька техніко-економічних факторів [1, с. 117]. До основних комплексних чинників, які впливають на результати фінансово-економічної діяльності природного монополіста належать: технічне удосконалення виробництва комунальних послуг, впровадження нової техніки та технології; підвищення рівня ефективності виробничого процесу на основі раціонального використання наявного потенціалу; поліпшення якості комунальних послуг тощо.

До недавнього часу у суспільстві була поширена думка, що вже саме існування монополії в тій або іншій формі є джерелом економічного прибутку. Ми вважаємо, що монополіст може отримувати економічний прибуток лише за умови, що попит тісно пов'язаний з витратами. За інших умов про прибутковість, як зазначали Кембелл Р. Макконел, Стенлі Л. Брю, мова йти не може „...чиста монополія не гарантує економічного прибутку” [2, с.270].

Щоб глибше зрозуміти формування економічного прибутку, Пол А. Семюельсон, Вільям Д. Нордгауз розглядають штучну економічну ситуацію, коли чистий прибуток дорівнював би нулю. Після цього, з'ясувавши відхилення цієї моделі від реальності, розкривають основні джерела виникнення економічного прибутку: „Поняття альтернативної вартості застосовують значно ширше, ніж просто для позначення неоплачених факторів, використаних фірмою. Воно стосується справжньої економічної вартості або наслідків прийняття рішень у світі, де кількість благ обмежена” [3, с. 193]. В умовах статичної економіки чистий прибуток рівний нулю. Та в динамічних ринкових умовах важливим джерелом формування економічного прибутку природних монополістів виступають інновації. Адже, як зазначав М. Туган-Барановський, „... не споживання і попит керують виробництвом, а саме виробництво керує споживанням, і це відбувається через накопичення капіталу і його інвестування у нові технології і виробництва” [4, с.46].

Метою більшості нововведень є забезпечення економічного зростання та максимізація

прибутку. З огляду на те, що інвестиції, зайнятість і темпи зростання нестабільні, очікування прибутку також дуже мінливі. З огляду на те, що ціна на продукцію монополіста встановлюється на рівні середніх валових витрат, прибуток, як стимул для нововведень діє недосконало. Розробка і впровадження нової техніки та технології потребує значних витрат. Одночасно результат, тобто дохід від нового обладнання, на нашу думку, має зростати порівняно з витратами. Безпосередній вплив технічного вдосконалення виробництва на прибуток відбувається внаслідок зростання цін та обсягу виробництва. Рівень собівартості може як зростати, так і зменшуватись. Зростання рівня собівартості обов'язково має супроводжуватись підвищенням якості продукції, робіт і послуг. Крім того, для всебічної характеристики економічного процесу необхідна також його якісна характеристика. Такою характеристикою є ефективність цього процесу, підвищення якої може досягатись як через його технічне вдосконалення, так і на основі раціональнішого використання наявного виробничого потенціалу. У результаті цього підвищується матеріало- і фондоддача, продуктивність праці, що сприяє зростанню обсягів виробництва і зниженню собівартості продукції. Поява економічного прибутку означає, що суспільство має намір розширити галузь. І навпаки, втрати сигналізують про наміри суспільства реформувати її. Вони є доказом того, що підприємству не вдалося пристосувати свою фінансово-економічну діяльність з надання послуг до вимог споживачів.

У динамічній економіці, коли майбутнє завжди невизначене, може існувати таке джерело економічного прибутку, яке відрізняється від управлінських, інноваційних та інших традиційних функцій підприємства. Таким джерелом є наявність визначеного рівня монопольної влади. Але у своїх дослідженнях Н.С. Рязанова наголошує про наявність та необхідність фінансового рахівництва, стверджуючи, що „хоча величина прибутку (збитку) є суттєвим мотивом у прийнятті інвестиційних чи менеджерських рішень, важливо оцінити адекватність цих фінансових результатів. Тому фінансове рахівництво узагальнює та подає у звіті про прибутки та збитки інформацію так, щоб можна було визначити, скільки коштувало компанії досягнення кінцевого результату, яка структура її витрат, який ступінь ризику тощо” [5, с. 205]. Це означає, що за необхідності підприємство бере на себе ризик (наприклад, різке дорожчання енергоресурсів, які займають значну питому вагу у структурі витрат). Прибуток можна розглядати як винагороду за ризик. Проте, для природних монополістичних структур, де ціноутворення формується на основі минулих витрат – це ризики, які не страхуються, неконтрольовані і непередбачені

зміни в попиті (доходи) і пропозиції (витрати), з якими зустрічається підприємство. Необхідно також враховувати, що переважна більшість з цих ризиків виникають у результаті непередбачених змін у загальній економічній кон'юктурі, державній економічній політиці, смаках та уподобаннях споживачів тощо. Ці зміни постійно позначаються на доходах і витратах, як окремих суб'єктів господарювання, так і галузі в цілому.

Нульового прибутку підприємство досягає за таких обсягів діяльності, коли за інших рівних умов доходи від реалізації дорівнюють загальній сумі витрат. Якщо витрати перевищують доходи, це говорить про те, що підприємству необхідно переорієнтувати свою діяльність. Адже, одержання прибутку є важливою умовою розширення і зміцнення виробництва у ринковому середовищі. Згідно зі стандартизацією облікових процедур, прибуток – це кінцевий фінансово-економічний результат діяльності підприємства, встановлений за звітний період і відображений у звіті про прибутки і збитки як різниця між доходами і витратами, що визначається у звітному періоді на основі обліку всіх господарських операцій. У різних країнах існують різні методики нарахування прибутку. Так, як зазначає В. Массаківський, „в країнах з розвиненою економікою суми прибутку визначають кількома методиками, ... зокрема, допускаються такі: приріст активів у звітному періоді; вартість активів за винятком власних і залучених вкладень; порівняння (зіставлення) доходів і витрат та за допомогою управлінського обліку” [6, с.3]. Однак, усі діючі методики визначення прибутку об'єднує метод нарахувань і принцип історичної вартості (собівартості придбання) за оцінки витрат. Необхідно підкреслити, що прибуток, як економічний показник у класичному підході – це різниця між доходами та витратами. У галузі з урахуванням специфіки виконуваних функцій і особливостей формування доходів і витрат, прибуток визначається як різниця між касовим доходом підприємства і його поточними витратами. Але не можна не погодитися з думкою Л. Кіндрацької, яка стверджує, що „... вочевидь, що і стандарти не надають „рецептів” для поодиноких випадків. Важливо, щоб показник економічного прибутку реально відображав результати діяльності за звітний період” [7, с. 57].

Прибуток як приріст капіталу монополіста базується на теорії прибутку як „глобального фінансово-економічного результату”, який оцінюється як приріст або зменшення вартості майна при постійному розмірі капіталу на початок і кінець звітного періоду за умови, що зобов'язання підприємства були сплачені на початок і кінець періоду. Складність цього підходу до визначення загального прибутку природного монополіста поля-

гає в тому, що він потребує ринкової оцінки капіталу або складання ліквідаційних балансів на початок і кінець звітного періоду, інакше така оцінка прибутку матиме суб'єктивний характер. Значний вклад у розвиток цієї теорії вніс англійський економіст Дж. Хікс. Згодом у цю теорію було введено поняття „безгрошового прибутку”, що характеризується як різниця між переоціненими активами та активами за балансовою оцінкою.

Визначальним чинником формування прибутку природного монополіста є ціна (тариф) на його товари (послуги). Природні монополії спрямовують свої зусилля на мінімізацію собівартості та оптимізацію рівня рентабельності. Рівень рентабельності, з одного боку, повинен забезпечувати їх достатніми фінансовими ресурсами, а з іншого – не призводити до значного зростання ціни на комунальні послуги, що зменшить обсяги реалізації. Таким чином, проблема управління ціною полягає в узгодженні макроекономічних чинників з мікроекономічними. З точки зору природних монополістів, ціноутворення на практиці – це регулювання, встановлення цін і тарифів, які б відшкодовували їм витрати виробництва і забезпечували „справедливий” прибуток. Такою може вважатися ціна, встановлена на рівні середніх валових витрат виробництва. Проте визначити таку ціну можна лише на основі точної інформації про витрати. У реальній економічній системі отримати таку інформацію досить складно, оскільки середні витрати природних монополістів різні і формуються під впливом багатьох чинників. Тому, на наш погляд, теоретична модель норми прибутку на капітал є неприйнятною.

Важливе місце в умовах розбалансованості економіки посідає проблема розподілу та використання прибутку. Так, як зазначив Т. Калайтон, „аналіз різноманітних концепцій прибутку дозволяє вказати напрямок, в якому відбувається пошук ефективних економічних механізмів управління суспільним розвитком і, зокрема, мікрорівневих утворень. Порівняльний аналіз концепцій і сьогодишніх економічних умов формування нової соціально-економічної системи дозволяє оцінити правильність вибраного напрямку” [8, с. 447]. Отже, ефективно використаний прибуток забезпечує основу для зростання майбутніх його надходжень.

Висновки. Прибуток є економічним позитивним результатом фінансово-економічної діяльності природного монополіста. Його формування в ринкових умовах перебуває у прямій залежності від цілої низки макро- та мікроекономічних чинників. До макроекономічних факторів належать: політичні, економічні, правові, природні, науково-технічні, соціально-культурні, до мікроекономічних – техніко-економічні і комплексні. Прибутковість і

рентабельність природних монополістичних структур підлягає жорсткому державному регулюванню. Основи державного регулювання прибутковості ґрунтуються на середніх витратах виробництва і враховують економічну ефективність діяльності природних монополій та суспільну доступність послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галазюк Н.М. Фактори формування фінансових результатів в умовах ринку / Н. М. Галазюк // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції // Збірник наукових праць. Серія: Розвиток соціальної інфраструктури. – Вип. 7. – №3. – Луцьк: Надтир'я 2001. – С. 115-119.6.

2. Кембелл Р. Макконнел Політична економія: принципи, проблема і політика / Кембелл Р. Макконнел, Стенлі Л. Брю ; [пер. з англ.]. – Львів: Просвіта, 1999 – Ч. 2: Мікроекономіка. – С. 650.

3. Пол А. Семюелсон. Мікроекономіка / Пол А. Семюелсон, Вільям Д. Нордгауз ; [пер. з англ.]. – К.: Основи, 1998. – С. 676.

4. Туган-Барановський М.М. Промислові кризи / М. М. Туган-Барановський / Репр. издание 1900. – К.: Наукова думка, 1996.

5. Рязанова Н.С. Фінансове рахівництво : навчальний посібник / Рязанова Н.С. – К.: Знання – Прес, 2002. – С. 246.

6. Масаковський В. Про побудову обліку в Україні в сучасних умовах / В. Масаковський // Бухгалтерський облік і аудит. – 1997. – № 8. – С. 3-6.

7. Кіндрацька Л. Податковий облік у загальній інтегрованій системі бухгалтерського обліку / Л. Кіндрацька // Бухгалтерський облік і аудит. – 2000. – № 4. – С. 55-60.

8. Калайтан Т. Інтерпретація прибутку в обліково-аналітичному забезпеченні управління на макрорівні / Т. Калайтан // Формування ринкової економіки в Україні. – Львів, Інтерек, 2003. – Спецвип. 8: Формування нової парадигми економічної теорії в Україні. – С. 447-450.

УДК 330.342:658.0+65.011.44

Гетьманський В. О.

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В ПЕРІОД ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Until the laws of thermodynamics are repealed, I shall continue to relate outputs to inputs - i.e. to believe in production functions.

Подано обґрунтування сутності економічного розвитку підприємства. Визначено основні моделі економічного зростання. Отримали подальший розвиток та дослідження закони граничної продуктивності.

Ключові слова: ефективність, економічний розвиток, діяльність підприємства, економічне зростання, моделі економічного зростання, гранична продуктивність.

student Getmansky V. O.

SOME APPROACHES TO THE DETERMINATION OF EFFICIENCY OF ACTIVITY OF ENTERPRISE IN THE PERIOD OF ECONOMIC DEVELOPMENT

The ground of essence of economic development of enterprise is given. Defined the basic patterns of economic growth. The laws of the maximum productivity got subsequent development and research.

Keywords: efficiency, economic development, activity of enterprise, economic growth, patterns of economic growth, marginal productivity.